

Konrad Czernichowski

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

e-mail: konrad.czernichowski@umcs.lublin.pl

**INTEGRACJA GOSPODARCZA W RAMACH
WSPÓLNEGO RYNKU AFRYKI WSCHODNIEJ
I POŁUDNIOWEJ (COMESA)**

**THE ECONOMIC INTEGRATION WITHIN
THE COMMON MARKET FOR EASTERN
AND SOUTHERN AFRICA (COMESA)**

DOI: 10.15611/e21.2016.3.08

JEL Classification: F15

Streszczenie: Celem artykułu jest charakterystyka i ocena działalności jednego z największych pod względem liczby członków, ogólnej powierzchni i liczby ludności bloków ekonomicznych w Afryce, do jakich zalicza się COMESA – Wspólny Rynek Afryki Wschodniej i Południowej. Ocena ta dotyczy w głównej mierze aspektów ekonomicznych, ale także politycznych i społecznych. Cel został zrealizowany poprzez analizę literatury, aktów prawnych i obserwacje własne autora poczynione podczas jego badań terenowych w czterech państwach należących do tego ugrupowania: Demokratycznej Republice Konga, Ruandzie, Ugandzie i Zambii. Do krajów, które najwięcej mogą skorzystać na uczestnictwie w COMESA, zaliczyć można Burundi, Ruandę i Ugandę, które nie mają dostępu do morza, a także wschodnią część Demokratycznej Republiki Konga, uczestniczące w Korytarzu Północnym – regionalnym systemie transportowym, ułatwiającym dostęp tych obszarów do portu w Mombasie w Kenii. Z kolei Kenia może wiele skorzystać ze swobodnego przepływu osób. Pozostaje to jednak planem na przyszłość. Póki co Kenia podpisała umowę o ruchu bezwizowym z dwoma członkami Wspólnoty Wschodnioafrykańskiej: Ruandą i Ugandą. Obywatele tych trzech krajów nie muszą też ponosić opłat za uzyskanie pozwolenia na pracę u sygnatariuszy porozumienia. Integracja w ramach COMESA przebiega powoli. Przed członkami ugrupowania stoją przeszkody natury politycznej, kulturowej i językowej.

Słowa kluczowe: integracja gospodarcza, COMESA, regionalne ugrupowanie gospodarcze, strefa wolnego handlu, unia celna, Afryka Wschodnia, Afryka Południowa.

Summary: The aim of the article is the characteristics and the assessment of one of the largest (in terms of the number of members, population and the total surface) economic blocs in Africa – Common Market for Southern and Eastern Africa (COMESA). Economic aspects of the integration were emphasized, but political and social circumstances were also taken into account. This target was realized through literature and the COMESA Treaty analysis as well as through the author's own observations made during his research in four member states of this

community: the Democratic Republic of Congo, Rwanda, Uganda and Zambia. The states that may benefit the most from the participation in COMESA are Burundi, Rwanda and Uganda, which have no access to the sea, as well as the eastern part of the Democratic Republic of Congo. They all take part in the Northern Corridor that facilitates them to transport products from Kenya's port of Mombasa. The advantages accruing to Kenya herself from COMESA may be above all the liberalization of the labour market planned for the nearest future. For the time being citizens from Kenya, Rwanda and Uganda, which are also members of another economic bloc (East African Community), may move, visit these countries without having a visa and without paying for a work permit. The integration within COMESA goes on slowly. There are limitations of political, cultural and language nature.

Keywords: economic integration, COMESA, Regional Economic Community, Free Trade Area, Customs Union, Eastern Africa, Southern Africa.

1. Wstęp

Polska literatura przedmiotu z zakresu integracji gospodarczej obfituje w pozycje dotyczące Unii Europejskiej. Rzadko można natomiast spotkać opracowania na temat procesów zachodzących na innych kontynentach, co skutkuje pewną asymetrią. Wybór tematu niniejszego artykułu podyktowany był chęcią choćby częściowego uzupełnienia tej luki.

Celem każdego ugrupowania regionalnego jest przysporzenie korzyści jego członkom. Nie inaczej jest w przypadku organizacji afrykańskich. Podobnie jak w przypadku Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali, a następnie Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej i Unii Europejskiej ich skutecznego osiągnięcia dopatruje się w liberalizacji handlu i znoszeniu dyskryminacji doświadczanych przez podmioty gospodarcze z różnych państw członkowskich [Bożyk, Misala 2003].

Integracja afrykańska dokonuje się w ramach ośmiu regionalnych wspólnot gospodarczych (REC, *Regional Economic Communities*), które spaja jedna panafrykańska organizacja – Unia Afrykańska. W 2002 r. zastąpiła ona Organizację Jedności Afrykańskiej. Bloki te, choć pogrupowane geograficznie, nakładają się na siebie. Wyróżnia się REC w następujących częściach Afryki [Czernichowski 2010]:

- Afryka Północna – Unia Maghrebu Arabskiego (UMA, fr. *Union du Maghreb Arabe*);
- Sahara i Sahel – Wspólnota Państw Sahelu i Sahary (CEN-SAD, *Community of Sahel-Saharan States*);
- Afryka Zachodnia – Wspólnota Gospodarcza Państw Zachodnioafrykańskich (ECOWAS, *Economic Community of West African States*);
- Afryka Środkowa – Wspólnota Gospodarcza Państw Środkowoafrykańskich (CEEAC, fr. *Communauté Economique des Etats de l'Afrique Centrale*);
- Róg Afryki – Międzyrządowa Organizacja ds. Rozwoju (IGAD, *Intergovernmental Authority on Development*);

- Afryka Wschodnia – Wspólnota Wschodnioafrykańska (EAC, *East African Community*);
- Afryka Wschodnia i Południowa – Wspólny Rynek Afryki Wschodniej i Południowej (COMESA, *Common Market for Eastern and Southern Africa*);
- Afryka Południowa – Wspólnota Rozwoju Południowej Afryki (SADC, *South African Development Community*).

Artykuł ma na celu charakterystykę i ocenę działalności jednego z największych pod względem liczby członków, ogólnej powierzchni i liczby ludności bloków wymienionych powyżej – mianowicie COMESA. Ocena ta dotyczy w głównej mierze aspektów ekonomicznych, ale także politycznych i społecznych. W latach 2010-2016 podczas trzech podróży do Afryki autor prowadził badania terenowe w czterech państwach należących do tego ugrupowania: Demokratycznej Republice Konga, Ruandzie, Ugandzie i Zambii. Analiza literatury przedmiotu, aktów prawnych, wywiady w siedzibie COMESA w Lusace (Zambia), Makerere University, Ministerstwie Handlu, Przemysłu i Spółdzielni, Ministerstwie Spraw Zagranicznych, Ugandyjskim Banku Centralnym, Ministerstwie ds. Wspólnoty Wschodnioafrykańskiej w Kampali (Uganda) oraz Instytucie Nauczania Wyższego (INES, fr. *Institut d'Enseignement Supérieur*) w Ruhengeri (Ruanda), a także rozmowy ze zwykłymi ludźmi pochodzącymi z Burundi, Demokratycznej Republiki Konga, Ruandy i Ugandy pozwalają na ocenę stopnia implementacji Traktatu COMESA z 1994 r. i nakreślenie głównych przeszkód w dalszej harmonizacji obszarów życia społecznego i gospodarczego pomiędzy poszczególnymi członkami.

2. Geneza powstania COMESA i kolejne etapy integracji

COMESA powstał w 1994 r. na bazie Strefy Preferencyjnego Handlu Państw Środkowo- i Południowoafrykańskich, utworzonej w 1982 r. Traktat COMESA podpisało 19 szefów państw: Burundi, Demokratycznej Republiki Konga, Erytrei, Etiopii, Kenii, Komorów, Lesoto, Madagaskaru, Malawi, Mauritiusa, Mozambiku, Namibii, Ruandy, Suazi, Sudanu, Tanzanii, Ugandy, Zambii i Zimbabwe [*Treaty...* 1993]. Później do COMESA dołączyły Angola, Dżibuti, Egipt, Seszele, Libia i Sudan Południowy, a opuściły ugrupowanie, koncentrując się na uczestnictwie w SADC: Mozambik, Lesoto, Tanzania, Namibia i Angola. Tak więc liczba członków wynosi obecnie 20.

Wbrew nazwie, COMESA nie jest wspólnym rynkiem. Dopiero w 2000 r. dziewięciu członków ugrupowania utworzyło pierwszą na kontynencie strefę wolnego handlu. Były to: Dżibuti, Egipt, Kenia, Madagaskar, Malawi, Mauritius, Sudan, Zambia i Zimbabwe. Cztery lata później do strefy dołączyły Burundi i Ruanda, w 2006 r. – Komory i Libia [Czernichowski 2010], w 2009 r. – Seszele [Ministry... 2016], w 2015 r. – Uganda [The Mauritius... 2016], a w 2016 r. – Demokratyczna Republika Konga [Odhiambo 2016]. Członków strefy wolnego handlu w ramach COMESA jest zatem szesnastu. W 2009 r. podjęto decyzję o przekształceniu

COMESA w unię celną, jednak do tej pory tylko dwa państwa (Seszele i Sudan) dostosowały swoje stawki celne do wymagań wspólnotowych [TradeMark Southern Africa 2014]. W 2015 r. w Sharm El Sheik w Egipcie COMESA połączył się z SADC i EAC, tworząc Trójstronną Strefę Wolnego Handlu (*Tripartite Free Trade Area*), składającą się z 26 państw. Wejdzie ona w życie wraz z ratyfikacją umowy przez parlamenty przynajmniej dwóch trzecich krajów członkowskich [COMESA-EAC-SADC... 2015]. Postępy integracyjne obecnych członków COMESA przedstawia tab. 1.

Tabela 1. Postępy integracyjne członków COMESA

Państwo	COMESA	Strefa wolnego handlu
Dżibuti	1994	2000
Kenia	1994	2000
Madagaskar	1994	2000
Malawi	1994	2000
Mauritius	1994	2000
Sudan	1994	2000
Zambia	1994	2000
Zimbabwe	1994	2000
Burundi	1994	2004
Ruanda	1994	2004
Komory	1994	2006
Uganda	1994	2015
Demokratyczna Republika Konga	1994	2016
Erytrea	1994	-
Etiopia	1994	-
Suazi	1994	-
Egipt	1999	2000
Seszele	2001	2009
Libia	2005	2006
Sudan Południowy	2011	-

Źródło: opracowanie własne na podstawie [*Treaty...* 1993; Czernichowski 2010; Michigan State University 2016; Odhiambo 2016; *The Mauritius...* 2016; Ministry of Foreign Affairs and Transport 2016].

3. Struktura organizacyjna

Według art. 7 traktatu COMESA na strukturę organizacyjną składają się następujące organy: władze COMESA (*Authority*), Rada Ministrów (*Council*), Trybunał Sprawiedliwości (*Court of Justice*), Komitet Prezesów Banków Centralnych (*Committee of Governors of Central Banks*), Komitet Międzyrządowy (*Intergovernmental Committee*), Komitety Techniczne (*Technical Committees*), Sekretariat General-

ny (*Secretariat*) i Komitet Konsultacyjny (*Consultative Committee*). Warto zwrócić uwagę na brak parlamentu wspólnotowego. Najwyższym organem są władze COMESA składające się z szefów państw lub rządów państw członkowskich [*Treaty...* 1993]. Przewodniczy im premier Etiopii Hailemariam Desalegn [COMESA 2016], sekretarzem generalnym jest zaś od 2008 r. Sindiso Ndema Ngwenya [Czerlichowski 2010].

4. Liberalizacja handlu

Traktat COMESA zobowiązywał państwa członkowskie do zniesienia ceł we wzajemnej wymianie do 2000 r. (art. 46) oraz do usuwania barier pozataryfowych (art. 49). Zabronione było wprowadzanie nowych stawek celnych (art. 46). Po notyfikacji u sekretarza generalnego kraje członkowskie mogły jednak wprowadzać restrykcje dotyczące handlu bronią, złotem, srebrem i innymi metalami szlachetnymi i półszlachetnymi, towarami o szczególnym znaczeniu narodowym (pod warunkiem że zostało to dowiedzione przed Radą Ministrów COMESA), ochrony ludzi, przyrody i moralności publicznej, bezpieczeństwa żywnościowego w przypadku klęski głodu lub wojny (art. 50).

Traktat zawiera też klauzule antydumpingowe. Nie wolno wprowadzać na rynek innego państwa produktu w cenie niższej niż jego normalna cena, jeśli miałyby to spowodować straty lub zagrożenia stratami w tym państwie. Za normalną cenę uważa się cenę danego produktu na rynku krajowym eksportera lub – jeśli nie jest on tam sprzedawany – cenę jego odpowiednika z jakiegoś kraju trzeciego lub koszt jego wytworzenia powiększony o rozsądną marżę. Gdyby taki produkt był wprowadzony na rynek, każdy członek COMESA ma prawo ustanowić cło antydumpingowe, jednak tylko w przypadku realnego zagrożenia poniesieniem strat materialnych i na poziomie nie wyższym niż skala zastosowanego dumpingu (art. 51). Analogicznie dopuszcza się wprowadzenie cła ochronnego w przypadku stosowania przez partnera handlowego subsydiów zakłócających wolną konkurencję (art. 52) [*Treaty...* 1993].

5. Liberalizacja przepływu osób

Mimo noszenia w nazwie określenia „wspólny rynek”, do wspólnego rynku, który zakłada istnienie czterech swobód: przepływu towarów, usług, pracy i kapitału, brakuje jeszcze bardzo wiele. W pełni swoje wizje wobec obywateli krajów COMESA znieśli tylko Mauritius, Ruanda i Seszele. Zambia otworzyła się jedynie częściowo – na biznesmenów. Cztery kraje (Burundi, Kenia, Ruanda i Zimbabwe) podpisały protokół o wolnym przepływie osób, jednakże proces ratyfikacji zakończyło tylko Burundi. Kenia i Ruanda obiecały podpisać go w najbliższym czasie [Odhiambo 2016].

Redukuje to potencjalne korzyści z integracji, zawężając je do specjalizacji międzygałęziowej. Zapewnienie swobody przepływu osób i kapitału dałoby bodziec do specjalizacji wewnątrzgałęziowej [Bożyk, Misala 2003]. W przypadku COMESA byłoby to szczególnie korzystne ze względu na ograniczoną wymianę międzygałęziową ze względu na niski stopień komplementarności poszczególnych gospodarek. Istnieją wszakże bariery ekonomiczne i kulturowe w swobodnym przemieszczaniu się ludności. Obywatele poszczególnych krajów posługują się różnymi językami: angielskim, francuskim, arabskim, suahili. Mają różne systemy edukacji. Uganda ma jeden z najwyższych odsetków osób z wykształceniem wyższym, a jednak pracodawcy w sektorze hotelarskim czy bankowym wolą zatrudniać Kenijczyków, którzy mają bardzo dobrze rozwinięte szkolnictwo zawodowe.

6. Korzyści z uczestnictwa w COMESA

Najważniejszą korzyścią, jaką kraje członkowskie odnoszą z uczestnictwa w ugrupowaniu regionalnym, jest powiększenie rynku zbytu. COMESA jest pod tym względem bardzo atrakcyjny. Państwa członkowskie importują towary o łącznej wartości 103 mld dolarów rocznie [Rymarczyk, Drelich-Skulska, Michalczyk (red.) 2008]. Wskutek utworzenia w 2000 r. strefy wolnego handlu w COMESA wystąpił efekt kreacji handlu przy braku efektu przesunięcia handlu [Czernichowski 2010].

Duże korzyści odniosą szczególnie Sudan Południowy, Uganda, Ruanda, Burundi i wschodnie prowincje Demokratycznej Republiki Konga. Obszary te bowiem nie mają dostępu do morza i są zmuszone do sprowadzania towarów z portu w Mombasie przez terytorium Kenii. Bycie w jednym ugrupowaniu z tym krajem ułatwia import i obniża jego koszty [Odhiambo 2016]. Już w 1985 r. Burundi, Ruanda, Uganda i Kenia podpisały Porozumienie tranzytowe w Korytarzu Północnym (NCTA, *Northern Corridor Transit Agreement*), którego celem jest zapewnienie swobodnego przewozu towarów z portu w Mombasie krajom bez dostępu do morza. Porozumienie weszło w życie w 1986 r., a rok później dołączyła do niego Demokratyczna Republika Konga [Northern... 2016], która, chociaż ma dostęp do Oceanu Atlantyckiego, ma regiony, jak np. Północne Kivu (fr. *Nord Kivu*), do których droga z zachodu jest nieprzejezdna.

W dobie globalizacji większemu blokowi łatwiej też przyciągać inwestorów zagranicznych. W 2006 r. COMESA utworzył Agencję Inwestycji Regionalnych. Państwa zobowiązały się do poprawy klimatu inwestycyjnego i promocji inwestycji, a także harmonizacji procedur, regulacji i polityki z nimi związanych. Jeśli wziąć pod uwagę różne wskaźniki odnoszące się do klimatu inwestycyjnego, to w Afryce na czoło wysuwa się kraj należący do COMESA – Mauritius. Wysokie siódme miejsce zajmują też Seszele. Ogólnie sześć krajów znalazło się w pierwszej piętnastce – oprócz wyżej wymienionych, także Kenia, Tanzania, Madagaskar i Zambia. O wiele gorzej wypadły w tym zestawieniu Burundi, Erytrea, Zimbabwe i Demo-

kratyczna Republika Konga. Ta ostatnia zajęła ostatnie miejsce wśród 52 sklasyfikowanych krajów [Czernichowski 2009].

7. Trudności i wyzwania

Łączna powierzchnia państw COMESA wynosi 12 milionów kilometrów kwadratowych, którą zamieszkuje ponad 480 milionów osób [Overview... 2016]. Główną trudnością w postępach integracyjnych ugrupowania jest geograficzne, społeczne, kulturowe, religijne, językowe, polityczne i ekonomiczne zróżnicowanie państw członkowskich. Wśród 20 członków znaleźć można kraje, które leżą (jak sama nazwa bloku wskazuje) w Afryce Wschodniej i Południowej, ale także Północnej, Środkowej i w wyodrębnianym w różnych zestawieniach statystycznych Afryki Wschodniej Rogu Afryki. Większość ludzi wyznaje chrześcijaństwo, islam i religie tradycyjne. Wśród mieszkańców państw COMESA obawy budzi zagrożenie łatwiejszym przenikaniem przez granice państwowe rebeliantów. Wielu z obywateli przeżyło konflikty zbrojne i pokój jest jedną z najwyższych wartości, jakie cenią.

Występują też duże różnice w dochodzie na osobę. Najbogatsze są wyspiarskie Seszele (27 000 dol. na osobę), a najbiedniejsza Demokratyczna Republika Konga (800 dol.). W ciągu 15 lat te dysproporcje zwiększyły się dwukrotnie. Na początku XX wieku najbogatszym członkiem był Mauritius (10 000 dol.), a najbiedniejszym – Malawi (571 dol.) [Rymarczyk, Wróblewski (red.) 2006].

Różnie wygląda stabilność polityczna i konstytucyjna. Połowa przywódców rządzi państwami od ponad 10 lat (Yoweri Museveni w Ugandzie od 30 lat, Robert Mugabe w Zimbabwie od 29 lat, ale wliczając okres, kiedy był premierem – od 36 lat), w innych władza jest przekazywana pokojowo (Zambia). Średnia wieku przywódców krajów członkowskich COMESA to 64 lata, ale rekordzistą pozostaje dziewięćdziesięciodwuletni Robert Mugabe. Listę głów państw członkowskich COMESA z informacją o zmianach w konstytucji, oskarżeniach o fałszerstwa wyborcze, sankcjach przedstawia tab. 2. Na większości z nich ciąży oskarżenia o fałszerstwa wyborcze, dokonywanie korzystnych dla siebie zmian w konstytucji, stosowanie przemocy lub dyktatorskie zapędy.

Tabela 2. Wielkość PKB na osobę w krajach COMESA oraz charakterystyka ich przywódców

Państwo	PKB na osobę – szacunki za 2015 r. [USD]	Głowa państwa	Rok objęcia urzędu	Wiek (2016)	Uwagi
1	2	3	4	5	6
Burundi	900	Pierre Nkurunziza	2005	53	Trzecia kadencja niezgodna z konstytucją; zamieszki od 2015 r.

Tabela 2. cd.

1	2	3	4	5	6
Demokratyczna Republika Konga	800	Joseph Kabila	2001	45	W chwili objęcia władzy najmłodszy prezydent na świecie (30 lat); jego ojciec i poprzednik na urządzie prezydenta – Laurent Kabila – zginął w zamachu; oskarżenia o fałszowanie kart wyborczych w 2011 r.; zapowiedź zmian w konstytucji umożliwiających Kabili trzecią kadencję; śmiertelne ofiary wśród protestujących w 2016 r.
Dżibuti	3 300	Ismail Omar Guelleh	1999	69	Uważany za dyktatora; nieprawidłowości w wyborach 2011 r.; zmiana w konstytucji umożliwiająca mu trzecią kadencję; oskarżenia o aresztowanie i torturowanie członków opozycji
Egipt	11 500	Abd al-Fatah as-Sisi	2014	62	Przywódca zamachu stanu w 2013 r.; zawieszenie konstytucji
Erytrea	1 200	Isaias Afewerki	1993	70	Pierwszy i jedyny prezydent po uzyskaniu niepodległości przez Erytreę; uważany za dyktatora; według Dziennikarzy bez Granic (<i>Reporters without Borders</i>) Erytrea zajmuje ostatnie miejsce na świecie pod względem warunków pracy dziennikarzy; konstytucja zawieszona; wybory się nie odbywają
Etiopia	1 700	Mulatu Teshome	2013	60 lub 61	-
Kenia	3 300	Uhuru Kenyatta	2013	55	Syn pierwszego prezydenta niepodległej Kenii Mzee Jomo Kenyatty, od którego państwo wzięło nazwę; oskarżany przez Międzynarodowy Trybunał Karny (MTK) o zbrodnie przeciwko ludzkości po wyborach prezydenckich w 2007 r., w których udzielił poparcia Mwai Kibakiemu; jedyny urzędujący prezydent, który odpowiadał przed MTK; zarzuty zostały wycofane w 2015 r.
Komory	1 600	Ikililou Dhoinine	2011	54	-
Libia	15 100	Akila Salih Isa	2014	72	Przewodniczący Izby Reprezentantów
Madagaskar	1 500	Hery Rajaonarimampianina	2014	58	Wybory zostały uznane przez obserwatorów za uczciwe
Malawi	1 200	Peter Mutharika	2014	76	Brat zmarłego w 2012 r. prezydenta Bingu wa Muthariki
Mauritius	19 500	Ameenah Gurib-Fakim	2015	57	-

1	2	3	4	5	6
Ruanda	1 800	Paul Kagame	2000	59	W latach 1994-2000 wiceprezydent; oskarżony o grabież surowców ze wschodniej części Demokratycznej Republiki Konga
Seszele	27 000	James Michel	2004	72	Trzecia kadencja, którą uzyskał w 2015 r. w II turze wyborów różnicą zaledwie 193 głosów przy frekwencji ponad 90%; jego rywale zakwestionowali uczciwość I tury
Suazi	9 800	Mswati III	1986	48	Król; uważany za jednego z ostatnich monarchów absolutnych na świecie; z ubóstwem narodu kontrastuje przepych króla: rolls-royce i 13 pałaców; wiele spośród 14 żon poślubił, gdy te jeszcze nie osiągnęły wieku dojrzałego
Sudan	4 500	Omar al-Baszir	1989	72	Dokonał zamachu stanu; jako jedyny urzędujący prezydent ścigany listem gończym Międzynarodowego Trybunału Karnego za zbrodnie w Darfurze; w Sudanie toczyła się najdłuższa w Afryce wojna domowa (1955-1972 i 1983-2005); Osama bin Laden prowadził tam szkolenia bojowników islamskich
Sudan Południowy	2 000	Salva Kiir Mayardit	2011	65	Konflikt z prezydentem Riekim Macharem przyczynił się do wybuchu wojny domowej w tym najmłodszym państwie świata
Uganda	2 100	Yoweri Museveni	1986	72	Uważany za dyktatora; oskarżenia Międzynarodowego Trybunału Karnego o grabież surowców w Demokratycznej Republice Konga; zmiana konstytucji umożliwiająca mu start w kolejnych wyborach; aresztowanie przeciwników politycznych; ofiary śmiertelne
Zambia	4 300	Edgar Lungu	2015	60	Kraj z 2 prezydentami, którzy uznali swoje przegrane wybory (Kenneth Kaunda w 1991 r. i Rupiah Banda w 2011 r.)
Zimbabwe	2 100	Robert Mugabe	1987	92	Uważany za dyktatora; w latach 1980-1987 premier; oskarżenia o fałszerstwa wyborcze; sankcje UE i USA

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Łapott, Tobota (red.) 2014; Rymarczyk, Michalczyk (red.) 2006; International... 2016; Mureithi 2002; UE... 2008; Norman 2011a-e; Egypt... 2013; Smith 2013; Tendi 2013; Madagascar... 2013; Lynch 2013; Rono 2013; Church... 2015; Ukraine 2015; Country... 2016].

8. Podsumowanie

Traktat COMESA zakłada daleko posuniętą integrację państw Afryki Wschodniej i Południowej. Do tej pory, ze względu na dużą liczbę członków o różnym stopniu rozwoju, większość postulatów traktatowych nie została zrealizowana, a postępy integracyjne przebiegają w sposób nadzwyczaj powolny. Integrację utrudnia różne nastawienie do współpracy regionalnej poszczególnych państw. O niezadowoleniu z efektów harmonizacji świadczy duża rotacja – pięć krajów opuściło ugrupowanie, a sześć nowych do niego dołączyło. Nie oznacza to jednak, że COMESA nie ma na koncie żadnych sukcesów. Do takich należy zaliczyć ustanowienie strefy wolnego handlu.

W przypadku ugrupowań afrykańskich ten etap integracji nie wiąże się ze spektakularnymi korzyściami. Kraje w większości rolnicze mają podobną strukturę gospodarczą, niejednokrotnie specjalizują się w produkcji tych samych wyrobów. Prawdziwe zyski przynieść może dopiero wspólny rynek. Specjalizacja wewnętrzna, a wraz z nią korzyści skali, może uczynić z COMESA ugrupowanie bardziej konkurencyjne zewnętrznie.

Zaobserwować można wolę polityczną do przyspieszania procesów integracyjnych, których przejawem jest połączenie COMESA z SADC i EAC. Z jednej strony wydaje się, że trzeba najpierw zapewnić właściwe funkcjonowanie ugrupowania składającego się z 20 państw, zanim przystąpi się do integracji z kolejnymi krajami. Z drugiej strony, przystąpienie przynajmniej niektórych krajów do wspólnego rynku z pewnością zdynamizowałoby procesy integracyjne w całym regionie.

Potrzeba dalszych badań nad integracją gospodarczą zachodzącą w krajach słabo rozwiniętych. Opieranie się wyłącznie na procesach zachodzących w Unii Europejskiej, choćby najrzetelniej zbadanych i opisanych, może prowadzić do błędnych wniosków przy budowie i rozwoju teorii integracji ekonomicznej. UE zamieszkuje bowiem zaledwie 7% populacji światowej¹. Zadaniem powyższego tekstu był wkład w uzupełnienie luki w polskiej literaturze przedmiotu.

Literatura

- Bożyk P., Misala J., 2003, *Integracja ekonomiczna*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Church backs Congo protesters, rights group says 42 killed, 2015, <http://af.reuters.com/article/drc-News/idAFL6N0V01NX20150121?sp=true> (18.03.2016).
- COMESA, 2016, *COMESA Authority*, <http://www.comesa.int/> (19.03.2016).
- Country comparison. GDP – per capita (PPP), 2016, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2004rank.html#by> (19.03.2016).
- Czernichowski K., 2009, *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w Afryce*, Afryka, nr 29-30, s. 136-157.

---

¹ Obliczenia własne na podstawie [*Europe...* 2016; *World* 2016].

- Czernichowski K., 2010, *Integracja afrykańska – uwarunkowania, formy współpracy, instytucje*, CeDeWu, Warszawa.
- Egypt crisis: Army ousts President Mohammed Morsi, 2013, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-23173794> (18.03.2016).
- Europe. European Union, 2016, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ee.html> (18.08.2016).
- International Criminal Court, ICC-01/09-02/11, https://www.icc-cpi.int/en_menus/icc/situations%20and%20cases/situations/situation%20icc%200109/related%20cases/icc01090211/Pages/icc01090111.aspx (18.03.2016).
- Lynch T., 2013, *The Country That's Never Had an Election*, <http://foreignpolicy.com/2013/11/06/the-country-thats-never-had-an-election/> (18.03.2016).
- Łapott J., Tobota M. (red.), 2014, *Ex Africa semper aliquid novi*, t. II, Muzeum Miejskie w Żorach – Polskie Towarzystwo Afrykanistyczne, Żory.
- Madagascar election is free and fair; observers say, 2013, <http://www.bbc.com/news/world-africa-24694421> (18.03.2016).
- Michigan State University, COMESA: History, <http://globoledge.msu.edu/> (11.03.2016).
- Ministry of Foreign Affairs and Transport, COMESA, http://www.mfa.gov.sc/static.php?content_id=33 (15.03.2016).
- Norman J., 2011a, *The world's enduring dictators: Ismael Omar Guelleh, Djibouti*, <http://www.cbsnews.com/news/the-worlds-enduring-dictators-ismael-omar-guelleh-djibouti/> (18.03.2016).
- Norman J., 2011b, *The world's enduring dictators: Mswati III, Swaziland*, <http://www.cbsnews.com/news/the-worlds-enduring-dictators-mswati-iii-swaziland-19-06-2011/> (19.03.2016).
- Norman J., 2011c, *The world's enduring dictators: Omar Bashir, Sudan*, <http://www.cbsnews.com/news/the-worlds-enduring-dictators-omar-bashir-sudan-19-06-2011/> (19.03.2016).
- Norman J., 2011d, *The world's enduring dictators: Robert Mugabe, Zimbabwe*, <http://www.cbsnews.com/news/the-worlds-enduring-dictators-robert-mugabe-zimbabwe-19-06-2011/> (18.03.2016).
- Norman J., 2011e, *The world's enduring dictators: Yoweri Museveni, Uganda*, <http://www.cbsnews.com/news/the-worlds-enduring-dictators-yoweri-museveni-uganda-19-06-2011/> (19.03.2016).
- Northern Corridor Transit and Transport Coordination Authority, 2016, *The Northern Corridor Transit Agreement*, <http://www.ttcanc.org/page.php?id=12> (19.03.2016).
- Odhiambo A., 2016, *Congo-Kinshasa: Boost for Regional Trade Flow As DRC Joins Comesa Fta*, <http://allafrica.com/stories/201602240394.html> (15.03.2016).
- Overview of COMESA, http://about.comesa.int/index.php?option=com_content&view=article&id=75&Itemid=106 (19.03.2016).
- Rono M., 2013, *South Sudan quashes coup attempt, says President Kiir*, <http://www.bbc.com/news/world-africa-25396853> (19.03.2016).
- Rymarczyk J., Drelich-Skulska B., Michalczyk W. (red.), 2008, *Regionalizacja globalizacji*, t. 1, Akademia Ekonomiczna im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław.
- Rymarczyk J., Michalczyk W. (red.), 2006, *Integracja a globalizacja*, t. 1, Akademia Ekonomiczna im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław.
- Rymarczyk J., Wróblewski M. (red.), 2006, *Pozaeuropejskie ugrupowania integracyjne*, Oficyna Wydawnicza Arboretum, Wrocław.
- SADC, 2015, *COMESA-EAC-SADC Tripartite Free Trade Area Launched*, <https://www.sadc.int/> (11.03.2016).
- Smith D., 2013, *UK and US concern over Mugabe's Zimbabwe election win*, <http://www.theguardian.com/world/2013/aug/03/zimbabwe-morgan-tsvangirai> (18.03.2016).
- Tendi B.-M., 2013, *Why Robert Mugabe scored a landslide victory in Zimbabwean elections*, <http://www.theguardian.com/world/2013/aug/05/robert-mugabe-zimbabwe-election-zanu-pf> (18.03.2016).
- The Mauritius Chamber of Commerce and Industry, *Uganda Joins the COMESA FTA*, <http://www.mcci.org/en/media-news-events/business-updates/uganda-joins-the-comesa-fta/> (15.03.2016).

- TradeMark Southern Africa, 2014, *COMESA: The Customs Union*, <http://www.trademarksa.org/news/comesa-customs-union> (15.03.2016).
- Treaty Establishing the Common Market for Eastern and Southern Africa*, 1993.
- UE zaostrza sankcje wobec Mugabe, 2008, http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114873,5479496,UE_zaostrza_sankcje_wobec_Mugabe.html (18.03.2016).
- Uranie S., 2015, *James Michel secures third term winning 50.15 percent votes in Seychelles presidential run-off*, <http://www.seychellesnewsagency.com/articles/4301/James+Michel+secures+third+term+winning+.+percent+votes+in+Seychelles+presidential+run-off> (19.03.2016).
- wa Mureithi K., 2002, *Profile: Uhuru Kenyatta*, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/2326895.stm> (18.03.2016).
- World*, 2016, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/xx.html> (18.08.2016).